

Javaslatok az összehasonlító irodalom kutatási területeinek rendszerezéséhez

Összehasonlító irodalmi tanulmányok jelentek meg már a XIX. század előtt is, noha szerzőik tudatában még nem különültek el mint tudományág. Sőt, még a távoli ókorból is maradtak ránk ilyen tanulmányok. De mint egységes és autonóm szaktudomány csak a múlt század második felében jelent meg. Alig százéves tehát. Kutatási területe ez alatt az idő alatt térben és időben lényegesen kitágult, kutatási eszközei minőségileg sokat javultak. Az egyre nagyobb számban megjelenő szaklapok, a számos kongresszus kedvező feltételeket biztosítanak anyagának rendszerezéséhez, és fejlődési görbéje emelkedő tendenciát mutat mind a nemzeti irodalmak keretén belül, mind nemzetközi viszonylatban. Noha a fejlődés nyilvánvaló, gyakran merülnek fel különféle elméleti nehézségek, és ezek a különböző témák konkrét kidolgozásában is tükröződnek. Ilyen nehézségbe ütközünk mindjárt az összehasonlító irodalom küszöbén, azokban a vitákban, amelyek — amint Baldensperger már 1921-ben megállapította — egyaránt vonatkoznak a „szó“-ra és a „dolog“-ra. A „szó“ és a „dolog“ a mai napig vita tárgyát képezi. Példa erre az a vitasorozat is, amelyről a Horst Rüdiger professzor által vezetett *Arcadia* című bonni folyóirat is beszámol. Elsősorban azokra az összehasonlító irodalom-elméleti és módszertani kérdéseket boncolgató tanulmánykötetekre gondolunk, amelyek 1973-ban jelentek meg H. N. Fügen, illetve Horst Rüdiger fonszozorok szerkesztésében *Vergleichende Literaturwissenschaft*, illetve *Komparatistik — Aufgaben und Methoden* címmel, és amelyeket Arno Kappler és Leonhard M. Fiedler professzor ismertettek és bíráltak az *Arcadia* hasábjain.

Vitás kérdés már maga a tudományág megnevezése is. Hiszen a „littérature comparée“ és a különböző német kifejezések — mint például „Allgemeine Literaturwissenschaft“ vagy „Vergleichende Literaturgeschichte“ — nem fedik egymást.

Az „összehasonlító irodalom“ kifejezés sem a legszerencsésebb, hiszen valójában nem a tulajdonképpeni „irodalom“-ról van szó, hanem egy tudományágról, egy „irodalomtudományról“. És végül is maradhatnánk ezen utóbbi kifejezésnél, hiszen ez a leggyakrabban használatos a mi tájainkon. A kifejezésen egyszerűen „az irodalmak összehasonlító tudományágát“ értjük.

Mégis szükséges különbséget tennünk a „komparatizmus“ mint módszer és a „komparatizmus“ vagy „összehasonlító irodalom“ mint önálló tudomány között. Az első általában a nemzeti irodalmakra vonatkozik, amikor egyazon nemzet keretén belül hasonlítjuk össze az irodalmi jelenségeket. Ami viszont nyilvánvalóan nem jelenti a tulajdonképpeni összehasonlító irodalom specifikumát. De a nemzeti irodalmak között is élesebb különbségeket kell tennünk, hisz ha el is fogadjuk az azonos nyelvet mint a legfontosabb megkülönböztető jegyet, nagyon óvatosnak kell lennünk, amikor ezt vesszük alapul. Erre már Jean Marie Carré és Paul van Tieghem is figyelmeztettek. Hisz valóban az angol, a francia, a német nyelv különböző nemzeti irodalmak nyelve. Francia nyelven alkotnak a franciaországiakon kívül a belga, svájci, kanadai írók is; angol nyelven az angolok, az amerikaiak és még igen sok ország írói; németül ír sok svájci, osztrák stb. író. A nyelv mellett ismervnek a történelmet is el kell fogadnunk, a hagyományt, amely ezeket az irodalmakat egymástól elválasztotta, és sajátos strukturáikat létrehozta. De a kérdés még így is igen kényes marad, mert nem minden író sorolható be széregszerűen abba a kulturális környezetbe vagy meghatározott hagyományba, amelyben élt. Paul van Tieghem kimutatta például, hogy egy olyan svájci, mint Rod, vagy az olyan belgák, mint Rodenbach és Verhaeren, akik Párizs vonzásában éltek és alkottak, a francia irodalomba tartoznak, míg Toepffer és Lemonnier például szorosan a svájci, illetve belga irodalomhoz kapcsolódnak...

Következésképpen, amennyiben „összehasonlító irodalom“ azt a tudományt értjük, amely az egymástól környezetükben és hagyományokban különböző, nemzeti nyelven írt irodalmakat szándékoznak összehasonlítani, akkor úgy véljük, problematikáját a különböző irodalmak közötti lehetséges viszonyok elemzéséből vezethetjük le. Ezek a viszonyok három elem szerve egységét alkotják.

1. Az irodalmak közötti közvetlen kapcsolatokból származó viszonyok. Ezek a hatások és források alapvető kérdéseit foglalják magukban.

A műfaj iránti érdeklődés fejlődési szakaszai közismertek. A hatások és források kimerítő és aprólékos kutatása túlzásokkal terhes csömörbe fulladt. És jelentkezett az ellentétes tendencia is: Carré és Cazamian, majd újabban Wellek. Az előbbieket szerint a hatások és források szerepe leszűkítendő, míg az utóbbi szerint ez a szerep teljesen számításon kívül hagyható. Viszont Baldensperger óta újra elismerték, hogy a hatások, túl az utánzáson és az adaptáción, szerves tartozékaik az alkotási folyamatnak. Lucian Blaga, a román esztéta szerint különbséget lehet tenni *modelláló* és *katalizáló* hatások között. Ez utóbbiak hatásosan befolyásolják az új irodalmi művek alkotását. A hatásoknak egy ilyen elmélete megérdemelné a további tanulmányozást, mivel elveti az elvek tagadását az ilyenszerű kutatásokat illetően. És főleg azért, mert a hatások elemzése, egyebek közt, az írók eredetiségét is megvilágítja.

2. A komparatista módszerekkel tanulmányozandó irodalmi jelenségek második kategóriáját azok az idő- és térbeli *párhuzamosságok* képezik, amelyek közvetlen kapcsolatokkal nem magyarázhatók meg. (Például: a XVIII. század végi európai romantika és az i. e. IV—III. századi kínai költészet vagy az alexandriai koragoszitikus irányzatai és a szürrealizmus párhuzamosságai.) Így egy általánosan emberi, a tulajdonképpen közös pszichológia, valamint egy általános esztétika kerül előtérbe.

3. A harmadik kategóriát azok a *függetlenségi viszonyok* alkotják, amelyek külön-külön a nemzeti irodalmak sajátosságait fejezik ki. Ezek metafizikusan, magukban nem ragadhatók meg, csupán az irodalmak összehasonlításával.

A régebbi komparatistikai kutatások erre a harmadik kategóriára nem tértek ki külön. Az összehasonlító irodalom kitarlóan kozmopolita beállítottsága miatt az irodalmak nemzetei szerinti megkülönböztetésének összehasonlító tanulmányozása a háttérben maradt. Pedig a kérdéseknek ez utóbbi kategóriája szükségszerűen jelent meg, az előbbi két kategóriába tartozó kérdések vizsgálatánál is.

Valóban, az irodalmak közötti közvetlen viszonyokra gyakran éppen a különböző jellegükre irányuló érdeklődés hathatott ösztönzően. Egy irodalom eredetisége mindig mágnesként vonzotta a többieket. A hatások és források kutatásának súlypontja az idegen művek befogadásának belső körülményei voltak, tehát azok a sajátos tényezők, amelyek a külső ingerekre reagáltak. De már az egyik irodalomból a másikba átvett elemek pusztá megváltoztatása is implicité feltételezi ezeknek az összehasonlítását a sajátos elemekkel. A párhuzamosságok tanulmányozásában az analógiák és hasonlóságok mellett a különbségek is magukra vonják a figyelmet. Brandes régi, de még ma is aktuális műve, *A XIX. századi európai irodalom nagy áramlatai*, noha a párhuzamosságokra és a közös struktúrák együttesére összpontosít, a megkülönböztető jellemvonásokat is hangsúlyozza.

Kölcsönös függésben áll tehát ez a három kutatási terület, és bizonyítva látjuk annak a szükségességét, hogy ezek közül az utóbbival behatóbban foglalkozzanak — hisz ez a legelhangyaltabb terület, annak ellenére, hogy a népek pszichológiája kutatásának eredményei a múlt századtól egészen körülbelül a századunk közepéig ösztönzően hathattak volna. Megállapítható, hogy elsősorban a — demográfiai értelemben vett — „kis” népek irodalmi szentelnek több figyelmet sajátosságaiknak. Kimutatható egy ilyen orientáció a román irodalomban is, ahol már több mint egy évszázada heves viták folynak erről a kérdéstről. Ma, szocialista kultúránk keretében, ez a vita még erőteljesebben folyik. Kétségtelen, hogy igen kényes téma ez, és az összehasonlító irodalomra nehéz, de szükséges feladatok várnak. Az irodalmak közötti különbségek ugyanis nem annyira bizonyos minőségű tartalmakban jelennek — inkább az adagolás és az árnyalatok különbségében.

A fenti három kutatási területre utalva az összehasonlító irodalom két célkitűzést egyesít. Egyrészt a hatások és források, valamint a párhuzamosságok tanulmányozásával a világ irodalmának egységes képe felé törekszik; másrészt a nemzeti különbözőségek tanulmányozásával az egyéni jellemvonásokat domborítja ki. Tulajdonképpen most is a dialektika ősrégi formulájával állunk szemben: egység a különbözőségben. A fentebb kifejtett három kérdéscsoport tulajdonképpen az irodalmi jelenségek közötti viszonyok *formáját* vagy *módozatát* alkotják. Benne konkretizálódnak szaktudományunk alapvető kutatási területei. Tartalma a nemzetközi viszonyok tartalma. Ezen az irodalmi jelenségek különböző oldalainak különböző és sokrétű jellegét értjük: a témák, az eszmék és történetük, az érzelmeik, a műfajok, a szerkesztés és művészet, a stilisztikai és nyelvtudományi kategóriák, beleértve a képek, a verselési technika elemzését stb.

Ezt az anyagot kell minden oldalról vizsgálat alá vennie az összehasonlító kutatásnak, a fentebb bemutatott mindhárom viszonymódozat szemszögéből.

Így talán szigorúbban rendszerezhetővé válik az a hatalmas tény- és értelmezésanyag, amely az összehasonlító irodalom keretén belül felhalmozódott.